

Пресупозитивна оцінка у семантичній будові Nomina agentis різносистемних мов

Стаття присвячена розгляду семантичної будови Nomina agentis української, французької й англійської мов, виявленню у складі їх лексичного значення оцінного компонента й визначення причин його появи у мовах названих європейських народів.

Ключові слова: Nomina agentis, оцінка, значення слова.

Maria Miroshnichenko “Presuppositive estimation in semantic structure of Nomina agentis in different system languages”.

In the offered article the names of the Ukrainian, French and English agent nouns are reviewed, from the point of view of their semantic, semantic presuppositive estimation in a lexical structure of nouns is found and the reason of its appearing is investigated.

Keywords: agent nouns, presuppositive estimation, word's meaning.

Мовознавча наука сучасного рівня є досить розгалуженою сферою знань, у якій виділяються конкретне, загальне і прикладне мовознавство. Загальне мовознавство, у свою чергу, поділяється на власне загальне й теоретичне. Одним із відгалужень теоретичного мовознавства є комунікативна лінгвістика – досить молода наука, що сформувалась у кінці ХХ – на поч. ХХІ ст., і предметом дослідження якої є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.).

Одним із основних понять комунікативної лінгвістики є поняття комунікативного акту, тобто процесу обміну мовленнєвими текстами між мовцями. На думку російської дослідниці В. Красних, комунікативний акт складається з чотирьох компонентів: конситуація, контекст (як зовнішні складові) та мовлення і пресупозиція (як внутрішні складові). Таким чином, під терміном “пресупозиція” авторка розуміє зону перетину індивідуальних когнітивних просторів комунікантів, у тому числі розуміння конситуації.

Під час спілкування (в процесі здійснення комунікативного акту) виділяють два типи інформації: експліцитну (явну, очевидну) та імпліцитну (приховану). Імпліцитна інформація пов'язується з поняттям пресупозиції (презупції), розуміння якої в роботах різних дослідників є досить неоднозначним, проте проблема її наявності на сучасному рівні вже не є предметом суперечки.

Величезна частина життя більшості людей пов'язана зі спілкуванням, в основному, вербальним, що реалізується у ситуаціях мовлення. Мовленнєву ситуацію можна вважати “широким контекстом”, який “зумовлює розуміння значення слова [6: 19].

За визначенням В.В. Виноградова, *“Слово має не лише граматичне і лексичне, предметне значення, але водночас виражає оцінку суб’єкта”* [3: 95].

Метою написання даної статті було узагальнення поглядів на тлумачення поняття “оцінка” та виявлення оцінних компонентів у структурі лексичного значення іменників-агентивів у різносистемних мовах.

Оцінку можна розглядати і як логічну, і як мовну категорію.

З погляду логіки оцінка являє собою судження про цінність чогось або когось, співвідносячись із поняттям норми, прийнятим у суспільстві.

Статус оцінки у структурі значення слова пов’язаний із співвідношенням семантики і прагматики. Більшість учених не виділяють окремо прагматичного значення слова, розглядаючи його у складі конотативного значення (М.Г. Комлев, І.В. Арнольд).

І.А. Стернін засвідчує складність розрізнення оцінного та емоційного компонентів значення слова, оскільки *“оцінка предмета людиною зазвичай пов’язана з емоційними хвилюваннями і не завжди можна розмежувати поняття “оцінка” та “емоція” (почуття)”* [7: 98].

Ю.Д. Апресян поділяє прагматичне значення на дві частини й першу з них, що відображає позамовні фактори, відносить до конотативного значення, а другу, яка відображає оцінку ситуації спілкування, відносить, слідом за Ч. Філмором, до пресупозицій (за А. Вежбицькою – до модальної рамки висловлювання).

В.Г. Гак і М.В. Нікітін визнають “самостійність” прагматичного значення слова, але називають його по-різному: у В.Г. Гака – це експресивно-емоційний компонент, а у М.В. Нікітіна – емоційно-оцінний компонент значення слова.

Інша група вчених (Р. Шенк, Л. Бірнбаум, Дж. Мей, Т. Олвуд, Д. Уолтон), слідом за Дж. Лічем, наголошує на необхідності розмежування семантичного і прагматичного значень слова, називаючи прагматичне значення комплементарним. На думку Дж. Ліча, різницю між семантикою і прагматикою можна виявити, детальніше проаналізувавши значення дієслова “означати”. За його словами, семантика “відповідає на запитання “Що означає це слово?”, а прагматика – “Що ви хочете сказати, використавши це слово?”, тобто у семантиці слово розглядається як єдність двох начал, а у прагматиці – трьох (разом із мовцем)” [3: 31].

В.М. Телія вважає оцінку саму по собі *“прагматичним напівфабрикатом”*, оскільки в її структурі експліцитно не виражений адресат, який з’являється лише в комунікативній ситуації і, таким чином, переводить оцінку до сфери прагматики” [3: 34].

Для нас найбільш прийнятним є розуміння поняття “оцінка” Н.Д. Арутюновою, яка вважає, що у лінгвістиці оцінка – *“яскравий представник прагматичного значення, якого слово набуває в ситуації мовлення”* [1: 5]. Оцінка є орієнтованою на співрозмовника і базується

вона на *“існуванні у свідомості мовця особливого морального відчуття – схвалення/несхвалення певного типу дій”* [2: 153]. На думку дослідниці, таке схвалення/несхвалення ґрунтується на *“пресупозиції непорушності моральних правил, які не оспорюють, хоча й не порушують, оскільки схвалення має пресупозицією рекомендацію, а порушення їх передбачає покарання. Мовець припускає, що саме так, а не інакше, мислять усі розумні істоти”* [2: 153].

Оцінка зумовлюється суспільством і його нормами. Роль оцінки, на думку Н.Д. Арутюнової, полягає в тому, щоб *“співвіднести предмети і події з ідеалізованою, тобто нормативною, картиною світу* [1: 8]. І далі: *“Парадокс оцінки – в тому, що цінності одночасно залежать від навколишнього світу і не залежать від нього”*. Через таку двоїсту суть оцінки й виникає поняття *“аксіологічної шкали”*, поданої у вигляді різноманітних моделей, що різняться точкою відліку.

Одна група вчених вважає, що точка відліку знаходиться посередині шкали і збігається з нейтральною (нульовою) оцінкою, яка є тлом для оцінних відхилень.

Відповідно до другої моделі, норма оцінки (точка відліку) знаходиться на *“додатньому”* кінці шкали. Цю точку зору обстоюють мовознавці Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, О.М. Вольф та ін. На їх думку, все нормальне є позитивним, оскільки людина (суб’єкт оцінки) швидше назве *“ненормальною”* погану, неприємну ситуацію.

Дослідник Ройзензон відзначає, що, в цілому, *“в системі мови негативні конотативні поля є кількісно більші потужними, ніж поля з позитивною конотацією”* [3: 13].

Оцінка притаманна людині, тому найчастіше вона виникає у словах, що належать до таких *“основних компаративних класів: види занять, режими життя, життєві цілі тощо”* [1: 56].

Один із таких класів (*“характер занять”*) ми й розглядали з погляду наявності пресупозицій оцінки, оскільки в семантичній сфері мікрокосму *“на перший план виходять особисті цінності, зокрема, етичні, естетичні, поведінкові, вітальні, з якими тісно пов’язані цінності утилітарні”* [4: 4].

За допомогою тлумачних і перекладних словників української, французької й англійської мов було вибрано іменники на позначення діячів і проведено аналіз їх компонентної структури.

З’ясувалось, що іменники-агенти мають семантичні пресупозиції у класичному їх розумінні, тобто як *“елементи висловлювання, що залишаються істинними, незважаючи на наявність запитання чи заперечення для того, щоб усе висловлювання було правдивим”*; для переважної більшості іменників досліджуваної групи зберігаються сталі семантичні пресупозиції *“особа; дорослість; чоловіча стать”*. Проте, деякі з них мають і пресупозитивну оцінку (переважно негативну), яка впливає із світобачення народу, сприйняття ним роду занять людини як основного показника її життя, характеру.

На підставі проведеного аналізу виявилось, що негативні пресупозиції (засудження) мають, зокрема, такі українські іменники: *оббріхувач, окозамилювач, скиглій, мудрій, торохтій, утискувач, чистоплюй, розкрадач, рвач, потуральник, поневолювач, підбрехач, партач, побігач, плаксі́й, перепродувач, підтасовувач, бабій, виказувач, крутій, злодій, зубрій, горлач, гордій, гультяй, здирник, ледач, лиходій, лупій (лихвар), гречкосій(2), попихач, дзвонар(2)* тощо. У поданих словах пресупозиція негативної оцінки наявна для тих, хто володіє українською мовою до такої міри, щоб “зануритись у світ цінностей народу”[4: 2], зрозуміти, від яких дієслів утворено названі іменники; і має певний фонд знань про ментальність народу, який засуджує слабкодухість чоловіків, злодіяння, поневолення людей, завдання шкоди собі та іншим, гаяння часу. Такі іменники, як *скиглій, горлач, гордій, гультяй, плаксі́й* містять також характеристику людини, розкривають її вдачу, вади характеру.

Іменники типу *мудрець(2), мудрій, грамотій* містять децицію іронії.

Однак усі аналізовані іменники об’єднує те, що вони частіше вживаються у розмовній мові, мають пресупозитивну оцінку зневажливого ставлення, яка тісно пов’язана зі свідомістю кожної людини, з її прагненням узгодити свої та чужі життя з певним ідеалом, нормою.

Певною мірою позитивну оцінку схвалення можна виділити в таких іменниках: *ловкач, грамотій, заводій(1)*, якщо вони вживаються у контексті захоплення діями певної людини: “Ну й ловкач же він! Усе встигає! А й грамотій же ж! Ніколи не зробить жодної помилочки! Та й заводій гарний – усі за ним тягнуться!”

У французькій мові, знову ж таки, слід відзначити значну перевагу іменників зі значенням негативної оцінки, що може бути наслідком виконання аморальних з точки зору суспільства, включно з окремо взятим мовцем, дій, як-от: *un bousilleur, un gâcheur, un cambrioleur, un fripon, un voleur, un trompeur, un dupeur, un dilapidateur, un pilleur, un fumiste, un hâbleur, un filou, un escroc, un oppresseur, un asservisseur, un agioteur, un mercanti, un scélérat, un affairiste*.

Негативна оцінка в семантиці слова може бути пов’язана також із особливостями характеру особистості та її поведінки, що не вважаються за позитивні (нормативні) в суспільстві й через що мають у словниках позначку **презирливе** або **вульгарне**: *un braillard, un criard, un querelleur, un chahuteur, un orgueilleux, un fêtard, un paresseux, un fainéant, un flemmard, un vaurien, un lovelace, un usurier, un geignard, un pleurnicheur, un pleurard, un bavard, un babillard, un nigaud* - переважно в чоловічому роді, назви осіб жіночої статі: *une traînée, une roulouse, une roulure, une grue, une péronnelle, une voleuse, une piocheuse, une andouille, une quémandeuse, une mendiante*, а також назви осіб жіночої й чоловічої статі відповідно: *un buveur – une buveuse, un ivrogne – une ivrognesse, un soûlard, une soûlarde, un (une) alcool, un (une) alcoolique*.

Окремо хотілося б виділити досить цікаві, на нашу думку, утворення, що є швидше евфемізмами (лексемами й синтаксемами), оскільки

називають досить аморальні дії дещо завуальовано, менш експресивно порівняно з українськими відповідниками-лексемами: *ледап* – *un tire-au-flanc*, *гуляща* – *une femme de mauvaise vie*, *гуляка* – *un désœuvré, un déréglé*, *рвач* – *un profiteur*, *злодій* – *un malfaiteur, un personnage malveillant*, *бабії* – *un coureur de femmes (de jupes)*, *аферист* – *un chevalier d'industrie*, *базика* – *un moulin à paroles*.

Слід також зауважити наявність (хоча й досить невелику) агентів із позитивною оцінкою у складі значення, зокрема: *un curateur, un bienfaiteur, un tuteur, un défenseur, un protecteur, un intercesseur, un patron*, а також у вигляді синтаксем: *quelqu'un qui vous veut du bien, personne bienveillante envers quelqu'un, personne bien intentionnée (bienveillante) envers quelqu'un*.

Хотілося б також виокремити деякі агенси, у складі значення яких, на нашу думку, можна виділити пресупозитивну оцінку, проте з певними зауваженнями, оскільки вони здебільшого вживаються в дискурсивних контекстах з іронією, а подекуди і з дешицею схвалення (захоплення): *un homme calé, un roublard, un homme débrouillard, un meneur, un sage*.

На матеріалі англійської мови найбільш яскравими прикладами слів з негативним оцінним значенням, на нашу думку, є такі: *adventurer, picaroon, swindler, bandit, brigand, gangster, hashhead, pothead, shammer, burglar, thief, ballad-monger, poetaster, gas-bag, represser, pretender, dissembler, turncoat, renegade, exactor, toady, lickspittle, blasphemer, blockhead, dunderhead, dolt, twit, trunk, vagabond, bungler, liar, fibber, swanker, boaster, bouncer, bragger, alcoholic, dipsomaniac, drunkard, twaddler, jabberer*, а також словосполучення-евфемізми: *shady dealer, dangler after petticoats, ladies' man, one who breaks a law, shameless man (fellow, boy), shameless woman, shameless creature, bad workman, copious speaker, leaky vessel, merry fellow, mischief-maker*.

Так само, як і в українських та французьких прикладах, причиною негативної оцінки є недотримання окремою особою норм суспільства щодо поведінки, виконання певних аморальних (за загальноприйнятою думкою) дій, або ж невідповідності рис і манер окремої особистості ідеалу, прийнятому в даному соціумі.

Існує також певна кількість агентів, що за твірними основами повинні мати пресупозитивну оцінку засудження деяких дій, поведінки або рис характеру, проте за консітуаціями таким іменникам швидше притаманне іронічно-поблажливе ставлення (оцінювання): *fiction-monger, brawler, rowdy, hooligan, merry andrew, gallant, philanderer, chatterbox, tattler, joker, jester, disturber, prater, know-all, wiseacre*.

Наявність яскраво вираженого позитивного оцінювання можуть засвідчити такі англійські лексеми: *benefactor, benefactress, philanthropist, guardian, tutor, tutoress, helper, helpmate, well-wisher, rescuer, deliverer, savior, lifesaver, redeemer* тощо.

Як бачимо, серед іменників-назв діячів в українській, французькій, англійській мовах наявні іменники з пресупозитивною оцінкою, але все ж більшість іменників названого класу є нейтральними щодо оцінки,

оскільки переважна більшість професій не потребує оцінки з боку народу – уже сама наявність професії підвищує авторитет людини в очах суспільства.

Відсутність достатньої кількості іменників-агентивів на позначення осіб жіночої статі, на нашу думку, пов'язана з загальноєвропейським, та, мабуть, і загальнолюдським переконанням, що побутувало до ХІХ, а подекуди й до більш пізніх століть: самостійна робота жінки була рідкісним явищем, її використовували переважно для сімейних потреб, жінка повинна була концентруватися на чоловікові та шлюбі, займаючись неоплачуваною хатньою роботою, оскільки професійна діяльність жінки розглядалась як проблема для сім'ї. Тоді як, на думку Пітера Дінцельбахера, “професійний розвиток чоловіка був формалізований і кодифікований за цеховими законами” і він “доводив свою значущість результатами роботи”[5: 82].

У подальших дослідженнях було б цікавим простежити співвіднесеність класу іменників-агентивів із поняттям гендера, а також зупинитися на етимології агенсів у різносистемних мовах.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. - М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. - М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Бессонова О.Л. Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных – наименований лица в английском, французском, украинском языках): Дис... кандидата филологических наук / Бессонова О.Л. - Донецк, 1995. – 184 с.
4. Вендина Т.И. Этнолингвистика, аксиология и словообразование / Т. И. Вендина // Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого.– М.: Индрик, 1998.– т.1 – С.39-48
5. Історія європейської ментальності: За ред. Пітера Дінцельбахера; [пер. з нім. Володимир Кам'янець]. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
6. Нарушевич О.В. До питання про вираження ФСП спонукальності засобами комунікативного контексту / О.В. Нарушевич // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 2000. – вип.10 – С.19-30
7. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / Стернин И. А. - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. - 156 с.